

Goethe tõlkeid lugedes ehk Sanga meistrklass

Nõmmerosike. Goethe luule eesti keeles. Koostanud ja toimetanud Vahur Aabrams, Liina Lukas, Susanna Rennik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021. 775 lk.

Esmalt jagan oma rõõmu ja rahulolu: tundmuste ring, mis võib vallata inimest, kes on läbi lugenud kõik Goethe eesti keelde tõlgitud luuletused, on suurepärane. Jagugu meil elus rohkem mahti ette võtta selliseid totaalseid, ennast harivaid ja vaimu rikastavaid tutvumisprojekte.

„Nõmmerosike” on kogukas raamat, kus luuletused paiknevad lehekülgedel 36–595 ning lõpus on muu hulgas põhjalikud kommentaarid ja väga mahukas tõlkijate tutvustus. Raamat sisaldab 628 tõlget 391 Goethe luuletusest, esimene trükki jõudnud tõlge pärineb 1841. aastast, värskemad on kogumiku koostamise ajast. Enim tõlkeid on teinud August Sang (200) ja Ants Oras (108), hulk eestindusi on ka Ain Kaalepilt (22), samuti Leida Kibuvitsalt (16). Tõlkeid on nii kirjanduslikke kui ka laulmiseks sobivaid, sest Goethe luulet on läbi aja kasutatud ohtrasti eesti vokaalmuusikas.

„Nõmmerosikest” on juba põhjalikult arvustatud ja raamatus on ühe koostaja Liina Lukase ammendav järeldõna, mistõttu püüan mitte jääda kinni aspektidesse, millele heidetakse piisavalt valgust mujal.

Kogumik on õpetlik ja vajalik just eesti kirjanduse ajaloo seisukohalt. Kooliharidus ja kaanon ei märka tavaliselt seda, et

geograafilises ruumis ei ole ainult algupärane ilukirjandus, vaid tohutult kirev tekstide kogum, kus segamini ilukirjandus ja muud tekstid, nii emakeelne kui ka võõrkeelne, seejuures väliskirjandus peale originaalkeele ka tõlgituna. Teisisõnu, näiteks XIX sajandi eesti kirjandusest rääkides ei saa peatuda ainult Petersonil, Koidulal, Kreutzwaldil, Liivil ja Vildel, vaid tuleks tähele panna, et lisaks oli ühiskonnas rohkelt võõrkeelset ja tõlgitud kirjandust. Kui reastada eestikeelsete algupärandite loojad, saab küll kaunikesti pika, aga hõreda rea, kuid see ei olnud kaugeltki kõik, mis moodustas tolle aja inimeste lugemisvara. Peame enda kultuurilugu nägema pidevalt rahvusvahelisel taustal. Seega tuleb eestikeelsete kirjanike kõrval märgata hästi palju saksa- ja venekeelseid raamatuid. Saksakeelseist kulunuimate kaantega ikka Goethe, Schilleri ja Heine teosed. Võiks öelda, et Goethe on olnud tipp, kellega eesti kirjanikud on ennast võrrelnud, sest näiteks Kreutzwald vaatas ennast ja vaatas Goethet, vaatas eesti keelt ja saksa keelt ning tõlkis ainult ühe Goethe luuletuse, leides, et „peab keegi suurem meister tulema” (vt lk 610, 621). Etteruttavalt olgu öeldud, et suurem meister tuligi: August Sang.

Raamatu koostamispõhimõtetes, õigmini luuletuste esitamises torkab silma kummaline segadus. Sedasorti raamat peaks väga selgelt vastama küsimusele, millal tehti esimene Goethe luuletuse tõlge eesti keelde. Aga seda vastust ei saa kergesti. Saatesõnas öeldakse, et „tõlked on esitatud nende ilmumise järjekorras: esmatõlkele järgnevad hilisemad sama luuletuse tõlked” (lk 33). Mida tähendab täpsemalt *ilmumine*, on jätud selgituseta, ilmselt on silmas peetud trükis avaldamist.

Mina leian, et sedasorti materjal tuleks järjestada tõlke valmimise hetkest lähituvalt, mitte trüki avaldamise daatumi alusel, sest tõlge võis trüki jõuda ei tea millal, võis jääda (seni) ilmumatagi, niisiis ei pruugi eestinduste trüki ilmumise kronoloogias peegelduda nende loomisaeg – mis oleks olulisem ja loomulikum. Tõlgete järjestamise loogikat saatesõna rohkem ei paljastagi, kuid segadust tekib veel.

Püüan tuvastada siis esimese Goethe luuletuse eestinduse. Kogumiku tõlgete kronoloogilisel teljel on selleks Carl Heinrich Gehewe tõlge luuletusest „Legende” 1841. aastal. Järelesõnast selgub, et Kreutzwald tõlkis Goethe luuletusi juba 1830-ndate alguses (lk 610). Tõsi, need pole säilinud, Kreutzwald viskas need ahju. Kuid sealsamas öeldakse: „Varaseima teadaoleva Goethe tõlke tegi Suve Jaan, kelle käsikirja jäänud „Kalamees” (balladist „Der Fischer”) on dateeritud 1834. aastaga, ilmub aga alles nüüd, ligi 180 aastat hiljem, käesolevas kogus.” Raamatus on Suve Jaani tõlge ära toodud alles lk 96–97, esitatuna sama luuletuse tõlkeist eelviimaseks, isegi pärast Andreas Kalkuni 2018. aastal avaldatud tõlget! „Der Fischeri” tõlkeist on ses kogumikus esimesena toodud Karl Eduard Malmi eestindus 1870. aastast. Asi läheb veel segasemaks, sest Suve Jaanile järgneb Jaan Bergmanni tõlge 1875. aastast. Ja veelgi kirjumas, sest erinevalt järelesõnas märgitud aastast (1834) on lk 97 Suve Jaani teksti all (ja kommentaariosas lk 632) aastaarv 1843. Tekib seega aastaarvude rida: 1870, 1878, 1887, 1901, 2018, 1843 (või 1834?), 1875. Mis infot selline kaos peaks andma? Ja mingil põhjusel on Bergmanni 1901. aastal ilmunud tõlge esitatud enne tema käsikirja jäänud 1875. aasta tõlget. Inimesele, kes armastab ja vajab süsteemsust ja selgust, on niisugune segadus talumatu!

Bergmann on raamatus ühtlasi parim näide Goethe tõlkijast, kes käib aasta-

kümneid pärast surma, 1916. aastal oma tõlkega aina hilisema aja tõlkijate vahel kummitamas. Raamatu lõpus (lk 580–591), pärast Mati Sirkli ja Märt Väljataga 2015. ja 2018. aastal avaldatud tõlkeid teeb eri luuletuste tõlgetega tähelepanuväärselt pika soolo 1982. aastal surnud Ants Oras (ilmselt leiti see olevat sobiv koht tema käsikirja jäänud ja dateerimata tõlgetele). Lk 575 piiksatab Väljataga ja Vahur Aabramsi vahele korraks Jüri Uluotsa koolnühäl 1915. aastast. Ikka vist seepärast, et ta jättis oma paar salmikest läbimõtlematult käsikirja, tekitades nii siinse kogumiku koostajatele peavalu ja lugejatele segadust. Kordan, niisugune esituspõhimõte on jama, tehniline ebaõnnestumine. Kui tõlke loomise aeg pole teada, tulnuks aluseks võtta kas või tõlkija viimane eluaasta.

Niisiis, esimese säilinud Goethe luuleloomingu tõlke eesti keelde tegi lk 610 järgi Suve Jaan 1834. aastal („Der Fischer”), lk 632 järgi Suve Jaan 1843. aastal („Der Fischer”) ning esimene trüki ilmunud eestindus pärineb lk 37, 609, 620 ja 711 järgi Carl Heinrich Gehewelt 1841. aastal („Legende”). Kuna 1843. aastal ei saa enam kirjutada esimest, kui see sai juba tehtud 1841. aastal, siis kommentaariosa usku des eksib järelesõna sellises põhimõttelises asjas ja esimene oli ikkagi Gehewe. Hoolimata sellest, et kommentaariosa nimetab just Suve Jaani 1843. aasta tõlget esimeseks Goethe luuletuse tõlkeks eesti keelde. Kaos *Academia Gustaviana* moodi.

Süvenegem siiski tõlgetesse. Mis jäi silma? Raske on mööda vaadata faktist, et „Nõmmeroosike” on August Sanga *tour de force*. Eriti raamatu esimeses pooles esineb omajagu saamatuid ja isegi arusaamatuid XIX sajandi, aga ka XX sajandi tõlkeid, mida lugedes on raske mõista, millest need räägivad või mis on luuletuse sisu. Mõnda aega lugesin luuletusi nende esitamise järjekorras, aga õnneks küllalt pea taipasin: alustada tuleb Sanga tõlkest. Siis saad kohe

sotti, mis on luuletuse sisu, pluss lugemis-
elamuse. Sanga tõlke asemel saaks ena-
masti kasutada samal otstarbel Ants Orase
tõlget. Puhas õnn on ka Ain Kaalepi tõlke
olemasolu. Pärast nendega tutvumist võib
juba hakata vaatama, kuidas on asja lahen-
danud teised. Mõnel korral võib avastada,
et parim tõlge ei pärinegi Sangalt, aga neid
kordi on vähe. Küll on rohkelt kordi, kus
Sangata jääski elamus saamata või sisu
arusaamatuks.

Kogumik illustreerib hästi eesti luule-
tõlke ajalugu, näidates ajateljel eesti keele
kujunemist sobivaks nõudliku luuletuse
tõlkimise jaoks. Alguses oli tõlge suure
häda ja maadlemisega vajaliku meetrumi
peale väänatud tekst, apostroofide kribu,
et sõnad värsijalgadeks jagada (vt nt
lk 128, 157), nüri kirvega tahatud riimi-
lahendused. Kolisev, logisev, kange, abitu
tulemus, kitsasse robustsesse matsikeelde
surutud klassikuelegants, mis näitlikus-
tab hästi eesti keele kui tööriista kvali-
teeti XIX sajandi keskel ja teisel poolelgi.
XX sajandi alguses rikkamaks ja paind-
likumaks muutunud eesti keel tõi kaasa
soravamad Goethe luuletuste tõlked. Aga
neiski on tunda, et tööriist, olgugi tera-
vam, ei istu veel hästi kätte, eesti keel ei
ole veel nii nõtkes ega paindub, et sellega
Goethe luulelendu vääriliselt väljendada.
Ei saa sellega minu arvates hakkama isegi
Marie Under, tema tõlked on kramplikud
ja puised. Just arbuute põlvkond tähistab
ajastut, mil luule tõlkimiseks said küpseks
nii vaim kui ka keel, eeskätt Sanga ja Orase
isikus. Raamatus kujunevad neist oma-
moodi rivaalid, kes justkui mingil *poetry
slam*'il võtavad aina üksteiselt mõõtu, esi-
tades kumbki oma nägemuse originaalist.
Kogumiku valguses saab edukalt piiritleda
Sanga ja Orase kui tõlkijate omapärasusi,
stiili, lähenemisviise. Sanga tekst on tava-
keelsem, Orasel kunstilisem, kusjuures
Sang oma lihtsusega mängib Orase kuns-
tilised palangud üle. Välja arvatud eeleegi-

lises distihhonis – seal on Oras ja Kaalep
paremad.

Lugedes jäin korduvalt mõtisklema,
mis see on, mida Sang teha mõistab, aga
mida teistel on nii raske järele teha. Mulle
tundub, et hea luuletõlke eeldus on see,
et teed endale esmalt täiesti selgeks, mida
originaalis öeldakse, nii sisu kui ka idee
tasandil, ning siis hakkad nullist seda
sihtkeeles järele tegema. Kõlab triviaal-
selt, isegi banaalselt, aga ometi – näiteks
Underi tõlgetes ei ole sellist lähenemist
tunda. Mõtterõhk on just sõnal *nullist*. St
lihtsasti, kuid äärmiselt rikkaliku oma-
keelse materjali baasil. Vähetähtis pole
eesmärk: kas leppida lahendusega, mis toi-
mib, või lahendusega, mis on suurepärane?
Goethe luule puhul seda viimast püüdes ei
saa näiteks vormilisel tasandil kuidagi lep-
pida vähemaga kui täisriimid. Märgakem,
kui nutikad on Sanga riimilahendused, kui
osavalt on leitud ütlemisvõimalusi, kui hea
on lõppmaterjali kvaliteet, avaldudes kas
või selles, et haruharva muutuvad riimi-
paaride välted või palatalisatsioon ning
kaasrõhulised riimid on leidlikud. See
on tõlkija meistrikläss, mille tasemel on
pärast Sanga suutnud vähesed tegutseda.
Ja peale õnnestunud vormilahenduste on
Sanga tõlkesisu elutruu, vabalt voolav, loo-
mulik, mahlakas. Toon ainult ühe näite:
„Korintose mõrsja” (lk 141–147).

Tulgem nüüd tagasi tekstoloogia
juurde. Sanga tõlkes „Varakaevaja” (lk 155–
156) on teises salmis 5. värss puudu. Luu-
letus koosneb viiest 8-värsilisest salmist,
riimiskeemiga abbcaddc. Seega on teises
salmis esimese värvi *läitsin* riimipaari-
seta. Peale Sanga oma on samast luule-
tusest veel viis tõlget, neis kõigis on teine
salm korrektne. Pole mõeldav, et see on
Sanga teadlik lahendus, see peab olema
viga. Võtsin kätte Sanga 1968. aastal ilmu-
nud Goethe tõlgete kogumiku, sealgi on
see viga. Selle kogumiku masinakirjaline
käsikiri ja korrektureksemplar on olnud

„Nõmmeroosikese” koostajail kasutada, seega on viga ilmselt neiski, võimalik, et kõige aluseks on inimlik eksitus Sanga töölaual. Loomulikult saab selle tõlke kergesti korda teha, lisades puuduva värsi sisu-toimetaja voli alusel, nt:

Ringe tegin, lõkke läitsin,
konte, rohtu heitsin tulle
nagu õpetatud mulle
ja kui tehtud sai see töö,
viimase kui taia täitsin,
põu täis ärevusekihku
labida ma võtsin pihku.
Must ja sünge oli öö.

Und so zog ich Kreis um Kreise,
Stellte wunderbare Flammen,
Kraut und Knochenwerk zusammen:
Die Beschwörung war vollbracht.
Und auf die gelernte Weise
Grub ich nach dem alten Schatze
Auf dem angezeigten Platze;
Schwarz und stürmisch war die Nacht.

Sest miks peab oivaline tõlge jääma inimliku eksituse pärast defektseks?

Peale Sanga–Orase tekib raamatu kestel teisigi duellantide-rivaalide paare: Under–Sang, Sang–Kaalep, Annist–Sang jne. Suurmeistrite vastastikust mõõduvõtmist on huvitav jälgida. Eriti põnevalt jäävad silma Juhan Liivi põlvkonnakaaslased Jaan Jõgever ja Anton Jürgenstein, kes on tõlkinud luuletuse „Zueignung” (vastavalt „Minevik” lk 240 ja „Pühendus” lk 241), ning justkui põlvkondade järgnevuse sümbolina võtavad sama luuletuse ette Sang ja Oras. Antud luuletuse vorm on väga keeruline, riimiskeem abababcc on jõukohane vaid erilistele talentidele. Kõik neli lahkuvad lavalt auga.

Raamatu kestel ilmub XIX sajandist välja mõnigi üpris hea ümberpanija, kellest poleks seda oodanud. Näiteks seesama Jürgenstein, aga ka Bergmann, Jakob

Tamm, Georg Eduard Luiga, kellelt kõigilt on kogumikus häid saavutusi, ning seda mitte ainult tolle aja kohta. Samamoodi ilmneb paljudel luuletajatel tõlkijakihistus, kus autori luulele omane stiil ja ilme kumavad jõuliselt läbi ka tõlketöös – nt Liivi, Underi, Heiti Talviku, loomulikult ka Sanga ja Kaalepi puhul. Muidu prosaistidena tuntud isikud avanevad värsistajatena: Leida Kibuvits, Arnold Tulik... Nõndasugune tahk või filter võimaldab leida eesti kirjandusest väikseid rikkusi ja väärtusi, mida algupärandite maailmas seilates ehk ei leiaks.

Mitmel korral jõuab lugeja tõlgete massi läbides äratavamiseni: ühest tekstist on kaks või enamgi tõlget, aga millest luuletus räägib või mis on selle idee, ei saa ikka aru! Hea näide on „Trost in Tränen”, mille on tõlkinud Jaan Leppik 1887. aastal ja Andreas Kalkun tänapäeval (lk 209–210), kuid kuna Leppiku oma on mannetu ja Kalkuni oma setokeelne, siis mina kui põhjaeestlane ei saa millestki aru ning pean tõlgete juurde omakorda abi otsima originaalist. Murdekeel on üldse omaette teema – kui palju lugeda seda eesti keeleks. Juba Gehewe 1841. aasta tõlge on murdekeelne, kogumikus on veel nt Kaalepilt Tartu murret (lk 83) ning Kalkunilt kokku kaheksa tõlget seto keelde. Kas pole paradoksaalne olukord: „Goethe luule eesti keeles”, kuid eestlasele mõistetamatu? Korduvalt võib avastada, et mõni XIX sajandi tõlge ongi jäänud ainsaks selle Goethe luuletuse eestinduseks. Groteskseim näide on too õnnetu „Der Fischer”, mida on tõlgitud hulk kordi, kuid mille värskeim tõlge – eestlastele peale setode – jääb 1901. aastasse.

Goethe luule on eestikeelsete tõlgete valguses väga erisuline ja -laadiline ning vormiliselt, mõõduliselki paras pillerkaar. Võib märgata, et Sanga ja Orase huviorbiiti on jõudnud tõsisemad ja filosoofilisemad tekstid, kus jutuks moraal,

elu püsiväärtused, universum, indiviid ja tema voorused. Ometi on Goethel ka kergemaid-lõbusamaid luuletusi, mida võiks lausa lorilauluks nimetada. Need on oma tõlkija leidnud mujalt, näiteks sobivad sellised Kaalepile. Samamoodi võib märgata, et sentimentide ja saksa magusust ei ole eesti ümberpanijad eriti siia maale toonud. Ma ei ole Goethe luule asjatundja, kuid tahaks ometi arvata, et Goethel oli rohkem õrn-tundelist kraami, kui leidub siinses kogumikus (lk 209). Veel jäi silma, et koostajad pole peljanud proovida midagi ise tõlkida. Kiusatus on loomulik, kuid üldiselt ei kipuks ma koostajatest tõlkijate (Vahur Aabramsi ja Susanna Renniku) sooritusi õnnestunuks pidama.

Lugedes arbujate loomingut, heliseb selles vastu omajagu nii Goethet kui ka Heinet. Suure maailmaluuletaja teadlikud või mitteteadlikud jäljed väiksemas keeles on ilmselt ootuspärased. Sarnasused Goethe luuletuse „Die Spinnerin” („Ketraraja”, tlk Under ja Sang, lk 313–314) ja J. V. Jannseni algupärase luuletuse „Ketraraja tütarlaps” vahel on silmanähtavad, nagu ka Goethe luuletuse „Maifest” („Mailaul”, tlk Ivar Paulson ja Sang, lk 325–327) ja Sanga enda algupärase „Hommiikulaulu” vahel. Seoste niidistik on lõputu. Sellele, et õpetaja Nõmme-roosike saksa lastekirjaniku Ottokar Domma juttudes on nime saanud just Goethe kuulsal luuletusel järgi, on juba tähelepanu pööratud (vt lk 624).

Mulle meenus „Die Zauberlehrling” (Sangal „Nõiduse õpilane”) puhul Walt Disney 1940. aasta joonisfilm „Fantaasia”, kus võluri õpipoissi kehastab Miki-Hiir. Suure valgustaja ja läänemaailma massikultuuri sümbolkuju kohtumine on kena kujutluspilt. Küll oleks kummalgi teisele mõndagi anda! Kogumik heidab tillukese valguskiire ka Viivi Luige Leopoldi-lugudele, mille tegelane Juku tsiteerib mäletatavasti ridu: „Ja see kuri poisike murdis roosililli.” Nüüd sain teada, et tsiteeritakse Jaan Jungi 1876/1888. aastast pärit tõlget „Heidenrösleinist” („Nõmme-roosike”, vt lk 70).

Lõpetuseks on jäänud raamatu väljanägemise küsimus. Kui niisugune imposantne teos välja anda, võiks välimus olla samuti stiilne ja soliidne. „Nõmme-roosike”, vastupidi, on ilmetu, ebameeldivalt nurgelis-kandiline pealekauba. Esikaanel on diletantlik akvarell punasest lillest, ilmselt nimikangelasest, esi- ja tagakaane siseküljele on pandud kilud. Eespool üheksa tükki, neist kaks surnud või suremas, sest ujuvad kõht ülespoole, tagapool üks. Ei ole Goethel selles raamatul luuletust pealkirjaga „Kümme väikest kilu” vms, seega arusaamatu kujundus. Või on see vihje ikka tollele õnnetule „Kalamehel”, kes osalt nagu alustab, aga osalt nagu ei alusta Goethe eesti keelde tõlkimise ajalugu?

JAAK URMET